

<https://helda.helsinki.fi>

Varhaismoderni filosofia

Roinila, Markku

2018-04-19

Roinila , M 2018 , ' Varhaismoderni filosofia ' , Logos ensyklopedia .

<http://hdl.handle.net/10138/235973>

cc_by

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

VARHAISMODERNI FILOSOFIA

Markku Roinila (19.4.2018)

1600-luvulla alkoi uudenlainen filosofia, jossa haluttiin irrottautua antiikin ja keskiajan filosofisesta perinnöstä kokonaan, erityisesti uuden, mekaniikkaan pohjautuvan luonnontieteen vaikutuksesta. Aristoteelinen essentialismi hylättiin ja kokeellisen menetelmän avulla tavoitteeksi otettiin luonnon tutkiminen sellaisena kuin se todella on, mikä voi poiketa radikaalisti siitä, millaisena se ilmeni havaitsijalle. Tämän vuoksi 1600-luvulla alkanutta filosofiaa kutsutaan useimmiten ”moderniksi filosofiaksi”, ja siten nykyinen ajattelumme on edelleen jatkoa tälle kehitykselle. Varsinkin anglosaksisessa kirjallisuudessa 1600- ja 1700-lukujen filosofian nimitykseksi Immanuel Kantiin (1724–1804) saakka on kuitenkin vakiintunut ”varhaismoderni filosofia” (*Early Modern Philosophy*). Seuraan tätä ratkaisua.

Tämä artikkelikokonaisuus jakaantuu neljään osaan. Tässä osuudessa käsitellään eri käsityksiä varhaismodernin filosofian luonteesta ja kestosta sekä sen jälkivaikutusta. Samalla luodaan katsaus 1600–1700-lukujen filosofiaan Suomessa, varhaismodernin filosofien suomenkielisiin käännöksiin ja kauden filosofiseen tutkimukseen Suomessa. Toisen osuuden aiheena ovat varhaismodernin filosofian teoriat tiedosta, mielestä ja metafysiikasta (ks. *Varhaismoderni filosofia: tieto, mieli ja metafysiikka*), kolmannen varhaismoderni luonnonfilosofia (ks. *Varhaismoderni filosofia: luonnon filosofia*) ja neljännen varhaismoderni moraali- ja yhteiskuntafilosofia (ks. *Varhaismoderni filosofia: moraali- ja yhteiskuntafilosofia*). Varsinkin aihetta tuntemattoman lukijan voi olla hyvä käydä läpi nämä artikkelit ennen kuin siirtyy tämän artikkelin myöhempään osioon, jossa tarkastellaan varhaismodernin filosofian jälkivaikutusta.

- ▶ [Varhaismodernin filosofian rajauksesta ja ominaispiirteistä](#)
- ▶ [Varhaismodernin filosofian nykytutkimussuuntauksia](#)
- ▶ [Varhaismodernin filosofian jälkivaikutuksesta](#)
- ▶ [Varhaismodernin filosofian tulo Suomeen](#)
- ▶ [Suomalaisia varhaismodernin filosofian käännöksiä ja aihepiirin tutkimusta](#)
- ▶ [Suositeltavaa jatkolukemista](#)
- ▶ [Kirjallisuus](#)

Varhaismodernin filosofian rajauksesta ja ominaispiirteistä

Varhaismodernin kauden aikarajoista ei ole mitään erityistä yhteisymmärrystä tutkijoiden keskuudessa. Jotkut katsovat renessanssiajan filosofian osaksi varhaismodernia filosofiaa, jolloin varhaismodernin filosofian virtauksiksi tulisivat muun muassa uusstoalaisuus ja hermeettinen filosofia sekä myös 1500- ja 1600-lukujen skolastiikka. Joidenkin mukaan myös valistusfilosofia on laskettava varhaismodernin filosofian piiriin, erityisesti niin sanottu skotlantilainen valistus. Nämä näkemykset perustuvat aikarajoihin. Varhaismodernin filosofian aikarajoista ei kuitenkaan ole sen enempää yksimielisyyttä. Esimerkiksi seuraavanlaisia varsin outojakin variantteja on esitetty: 1500–1800, 1450–1850, 1400–1800, 1600–1800.

Valinnanvaikeutta helpottaa sisällöllinen raja, johon turvaudun tässä artikkelissa. Nykytutkimuksessa suhteellisen yleinen on näkemys, jonka mukaan ensimmäinen (varhais)moderni filosofi on René Descartes (1596–1650) (ks. *Descartes, René*), sillä hänen filosofiansa eroaa monin tavoin aristotelismista, platonismista, stoalaisuudesta ja epikurolaisuudesta, joihin aiemmat filosofiset traditiot pääosin tukeutuivat (ks. *Antiikin filosofia*). Tämä ei toki tarkoita sitä, etteikö Descartesin omassa filosofiassa olisi vaikutteita edellä mainituista suuntauksista, ja ne elivät myös monien muiden varhaismodernien filosofien opeissa. Lisäksi Descartesin taustalla olivat skolastiikka (erityisesti Francisco Suárez (1548–1617) (ks. *Suárez, Francisco*), 1600-luvun luonnontiede, Francis Bacon (1561–1626) (jota voisi ehkä myös pitää ensimmäisenä modernina filosofina), uusstoalaisuus (mm. Guillaume Du Vair (1556–1621) ja Justus Lipsius (1547–1606) sekä skeptisismi (mm. Michel de Montaigne (1533–1592) ja Pierre Charron (1541–1603). Ehkä vielä kiistanalaisemmin varhaismodernin filosofian voi katsoa päättyneen Immanuel Kantin kriittisen vaiheen ”kopernikaaniseen kumoukseen”, jolloin varhaismodernille filosofialle tyypilliset kysymyksenasettelut muuttuivat toisenlaisiksi. Olen päättänyt jättämään Kantin pois tästä artikkelista sisäisen koherenssin ja aiheen laajuuden vuoksi, erityisesti kun Kantista on *Logoksessa* jo oma, laaja artikkelikokonaisuutensa (ks. *Kant, Immanuel*).

Ongelmallisempi tapaus on ranskalainen valistusfilosofia, joka on perinteisesti sijoitettu vuosiin 1715–1789 eli Ranskan kuningas Ludvig XIV:n (1638-1715) ja Ranskan suuren vallankumouksen väliseen aikaan. Anglosaksisessa kommentaarikirjallisuudessa se jää usein käsittelyn ulkopuolelle, ehkä sen vuoksi että se on temaattisesti hieman erilainen kokoelma ajattelijoita kuin sitä edeltänyt mannermainen filosofia. Jos asiaa kuitenkin katsotaan ajallisesti, se kuuluu yhtä lailla varhaismodernin filosofian piiriin kuin niin sanottu skotlantilainen valistus, ja toki ranskalaisen valistuksen parissa keskustellaan monista samoista teemoista kuin joita Descarteskin käsitteli. Olen ottanut sen näistä syistä mukaan tähän artikkelikokonaisuuteen (pyrkien kuitenkin tiiviyteen), osin senkin vuoksi, että valistusfilosofiasta ei ole erillistä artikkelia *Logoksessa*. Jätän kuitenkin saksalaisen valistuksen käsittelyn ulkopuolelle, koska Kantilla oli siinä vahva osuus. Käsittelen lyhyesti myös Baconia, sillä hänen vaikutuksensa Descartesiin ja varsinkin brittiläiseen varhaismoderniin filosofiaan on ohittamaton. Olen ottanut myös jonkin verran mukaan renessanssifilosofiaa esimerkiksi skeptisismiin, luonnonfilosofian ja moraalifilosofian kohdalla, sillä esimerkiksi Galileo Galilein (1564–1642) liikkeen teoria ja uustoalaisuus muovasivat varhaismoderneja kysymyksenasetteluja.

Näin rajaten artikkelini viimeiseksi suureksi varhaismoderniksi filosofiksi mannermaan puolella jää Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) ja saarivaltakunnan puolella David Hume (1711–1776), Adam Smith (1723–1790) ja Thomas Reid (1710–1796). Tässäkin rajauksessa on kyllä kieltämättä ongelmansa muun muassa siksi, että Gottfried Wilhelm Leibnizilla (1646–1716) ja Christian Wolffilla (1679–1754) oli vahva vaikutus Kantin varhaiseen filosofiaan (ns. esikriittinen Kant). Selkeä rajausta kuitenkin helpottaa asioiden temaattista esittämistä, joka on pyrkimykseni.

Näilläkin rajauksilla käsiteltäväksi tulee yltäkyläinen ja merkittävä kattaus filosofeja ja filosofisia järjestelmiä. Pitäytymällä tunnetuimpiin nimiin, lista voisi olla aakkosjärjestyksessä esimerkiksi seuraavanlainen: Antoine Arnauld (1612–1694), Pierre Bayle (1647–1706), George Berkeley (1685–1753), Robert Boyle (1627–1691), Joseph Butler (1692–1752), Margaret Cavendish (1623–1673), Samuel Clarke (1675–1729), Étienne Bonnot de Condillac (1714–1780), Anne Conway (1631–1679), Ralph Cudworth (1617–1688), Richard Cumberland (1631–1718), Descartes, Jean le Rond D'Alembert (1717–1783), Paroni D'Holbach (1723–1789), Denis Diderot (1713–1784), Prinsessa Elisabeth (1618–1680), Pierre Gassendi (1592–1655), Hugo Grotius (1583–1645), Thomas Hobbes (1588–1679), David Hume (1711–1776), Francis Hutcheson (1694–1746), Julien Offray de la Mettrie (1709–1751), Leibniz, John Locke (1632–1704), Nicolas Malebranche (1638–1715), Lady Damaris Masham (1658–1708), Moses Mendelssohn (1729–1786), Paroni Montesquieu (1689–1755), Henry More (1614–1687), Isaac Newton (1643–1727), Blaise Pascal (1623–1662), Samuel Pufendorf (1632–1694), Thomas Reid (1710–1796), Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), Lordi Shaftesbury (1671–1713), Adam Smith (1723–1790), Baruch Spinoza (1632–1677), Christian Thomasius (1655–1728), Giambattista Vico (1668–1744), Voltaire (1694–1778) ja Wolff [ks. [Hume, David](#); [Leibniz, Gottfried Wilhelm](#); [Locke, John](#); [Montesquieu, Charles-Louis de Secondat de](#); [Newton, Isaac](#); [Pufendorf, Samuel](#); [Rousseau, Jean-Jacques](#); [Smith, Adam](#); [Spinoza, Benedictus de](#).]

Miten edellä mainittu varhaismodernille filosofialle tyypillinen pyrkimys irrottautua aiemmasta filosofiasta sitten tarkkaan ottaen ilmeni? Ensinnäkin kokeellinen luonnontiede syntyi 1500- ja 1600-luvuilla ja toi esiin uudenlaisen näkemyksen luonnosta. Aristoteelisessa maailmankuvassa luonto ja maailma ovat täynnä olemuksia – esimerkiksi kappaleet pyrkivät luonnostaan kohti maailmankaikkeuden keskipistettä ja liike edellyttää aina liikuttajaa, joka pitää sen liikkeessä niin kauan kuin liike kestää. Ylipäätään liike on väliaikaista ja luonnotonta. Uusi luonnontiede syntyi abstraktioihin kykenevän analyysin pohjalta, joka voi hylätä arkikokemuksemme nähdäkseen miten asiat tosiasiaa ovat. Luonto nähtiin kvantitatiivisesti, matemaattisesti, kun aiemmin kvalitatiivinen, laadullinen tutkimusote oli hallitseva.

Tälle kehitykselle oli useita taustatekijöitä. Renessanssiaikana humanistit toivat esille lukuisia platonistisia, skeptisiä, stoalaisia ja epikurolaisia tekstejä, jotka tarjosivat vaihtoehtoja Aristoteleen näkemyksille, ja kirjapainotaidon yleistymisen 1400-luvun lopussa toi nämä usein vallitsevasta ajattelusta poikkeavat tekstit suuren yleisön ulottuville. Katolisen kirkon opetusten vaikutusvaltaa heikensi myös Nikolaus Kopernikuksen (1473–1543) näkemysten yleistymisen. Hänen kosmologiansa ilmestyi vuonna 1543, ja siinä auringosta tehtiin maan sijaan maailman keskus. Katolisen kirkon kilpailijaksi syntyivät protestantismi ja sen monet eri muodot.

Useimmat varhaismodernit filosofit sanoutuivat irti Aristoteleen opeista. Toisaalta aristotelinen ajatus muodon ja materiaalin hallitsemasta maailmasta oli selkeä, mutta toisaalta luonnossa oli kaikenlaisia kvalitatiivisia elementtejä, joita matemaattisesti ja kvantitatiivisesti suuntautuneen 1600-luvun filosofian oli vaikea ymmärtää ja hyväksyä. Uuden luonnontieteen maailma oli optimistisen matemaattinen – kaikki luonnon objektit voidaan mitata ja niiden välisiä suhteita voidaan tutkia kokeellisesti. Toisaalta uusien fyysikoiden väitteet aineen tosiasiallisesta koostumuksesta (esimerkiksi atomit tai partikkelit) olivat arkijärjelle kaukaisempia kuin aristotelinen hylomorfismi, jossa todellisuuden perusyksikkö on muodon eli forman ja aineen yhdistelmä.

Mekanistiset selitykset tekivät silti maailman ennustettavammaksi ja luonnonprosesseja voitiin paremmin hallita. Luonnon tutkiminen nähtiin Jumalan kunnian julistamisena, sillä hänen täydellisyytensä näkyi parhaiten luonnon täydellisyydessä. Monille varhaismoderneille tieteilijöille uskonto oli keskeinen innoittaja, mutta on huomattava, että samalla uusi luonnontiede ja protestantismin synty olivat omiaan venyttämään filosofian ja kirkon opetusten laajenevaa kuilua entisestään. Useimmille varhaismoderneille filosofeille, kuten skolastikoille, oli kuitenkin tärkeää osoittaa, että heidän oppinsa eivät ole ristiriidassa kristinuskon kanssa. Tähän oli toki myös ulkoisia paineita – on hyvä muistaa, että 1600-luku oli suurten uskonstien aikakausi.

Myös institutionaalisesti varhaismoderni filosofia poikkesi aikaisemmasta skolastiikasta. Enää eivät yliopistot olleet tieteen työssijojä, vaan yleensä yliopistokoulutuksen saaneet filosofit työskentelivät myrskyisenä aikana kotiopettajina, diplomaatteina, kirkon palveluksessa tai elivät perintönsä turvin. Syntyi uudenlainen oppineiden kulttuuri, joka perustui kirjeenvaihtoon, tieteellisiin seuroihin, tieteellisiin aikakausjulkaisuihin eri puolella Eurooppaa (tunnetuimmat olivat *Journal des savants* ja *Philosophical Transactions*) sekä akatemioihin (merkittävimpinä Lontoon The Royal Society, joka syntyi osittain Baconin teoksessa *Uusi Atlantis* esitetyn Solomonin talon innoittamana, ja Pariisin Académie des sciences). Esimerkiksi Bayle ja Leibniz olivat toimittamassa tieteellisiä aikakausilehtiä (*Nouvelles de la république des lettres* ja *Acta eruditorum*) ja kävivät laajaa kirjeenvaihtoa lukemattomien oppineiden kanssa. Marin Mersenne (1588–1648) kokosi vastaväitteet Descartesin metafysiikan kokonaisesitykseen, *Mietiskelyjä ensimmäisestä filosofiasta* (1641) ja toimi Descartesin eräänlaisena tieteellisenä agenttina. Vain harvat tunnetut varhaismodernit filosofit työskentelivät yliopistoissa. Heihin lukeutuivat muun muassa kuten Gassendi, Pufendorf ja Vico.

Varhaismodernin filosofian nykytutkimussuuntauksia

Monet varhaismodernien filosofien ajatukset ovat edelleen osa 2010-luvun tiedettä ja filosofiaa. Esimerkkinä voidaan mainita monien luonnonfilosofien innovaatioiden ohella Descartesin erottelu mielen ja ruumiin välillä, joka liittyy mielenfilosofiassa niin sanottuun *hard problemiin*, eli kysymykseen siitä miten mentaalinen ja aineellinen ovat yhteydessä toisiinsa. Myös nykyinen tunteiden filosofia ja muun muassa tietoteoria, persoonan filosofia ja yhteiskuntafilosofia on saanut paljon lisäaineksia varhaismodernista filosofiasta.

Quentin Skinnerista alkaen varhaismodernin filosofian tutkimuksessa kiistellään edelleen sen metodologiasta: tulisiko varhaismoderneja filosofeja pitää ikään kuin keskustelukumppaneina mietittäessä nykyisen filosofian ongelmia vai olisiko varhaismodernit filosofit sijoitettava omaan historialliseen kontekstiinsa ja tarkasteltava heidän tutkimusongelmiaan ja vastausyrityksiään 1600- ja 1700-lukujen aikakautta vasten? Voidaan katsoa, että nykyiset varhaismodernin filosofian tutkijat jakautuvat kahteen eri leiriin suhteessa tähän kysymykseen. Edellistä kantaa ovat edustaneet muun muassa Bertrand Russell, Jonathan Bennett ja Terence Irwin, kun taas kontekstiorientoitunutta varhaismodernin filosofian tutkimusta ovat harjoittaneet sellaiset tutkijat kuin Donald Rutherford, Daniel Garber, Catherine Wilson, Moegens Laerke, Eric Schliesser, Justin E. H. Smith ja Ursula Goldenbaum. Nykyisin jälkimmäinen suuntaus on suosittu.

Vahvasti nousussa oleva varhaismodernin filosofian tutkimussuuntaus koskee niin sanotun filosofikaanonin aukkojen täyttämistä ja toisaalta tunnettujen filosofien vähemmän tunnettujen tekstien esiin kaivamista. Varhaismoderni filosofia muodostuu helposti edellä esitettyjen suurten hahmojen listaksi, josta jäävät pois vähemmän tunnetut, mutta silti kiinnostavat filosofit esimerkiksi yliopistoissa (tätä painotusta ei ole voitu välttää tässäköön artikkelissa sen vuoksi, että sisällöstä on muutenkin runsaudenpulaa). Edellä mainittuun listaan voisi helposti lisätä esimerkiksi ranskalaiset okkasionalistit (1624–1669) ja Saksassa yliopisto-opettajat Johann Heinrich Alsted (1588–1638), Erhard Weigel (1625–1699) ja Jacob Thomasius (1622–1684).

Listoista jäävät herkästi pois myös naispuoliset filosofit. Varhaismodernin filosofian piirissä vaikutti useita merkittäviä naispuolisia filosofeja, kuten Prinsessa Elisabeth, Anne Conway, Mary Astell (1666–1731), Lady Masham, Margaret Cavendish sekä Markiisitar Du Châtelet (1706–1749). Monet näistä filosofeista eivät julkaisseet omia teoksiaan, mutta heidän ajatuksensa tulivat esille muun muassa dialogien, kirjeenvaihdon tai jopa näytelmien välityksellä. Aivan viime aikoina heidän ajatuksistaan on löydetty paljon kiinnostavaa, kun taas aiemmassa filosofian historiankirjoituksessa heidät muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta ohitetaan.

Varhaismodernin filosofian jälkivaikutuksesta

Descartesin filosofia oli kuitenkin niin vahva näyttö uudenlaisesta ajattelusta, että sen ympärille muodostui pian koulukunta, joka tunnetaan nimellä kartesiolaisuus. Siihen kuului monenlaisia ajattelijoita, jotka eivät aina seuranneet uskollisesti mestarinsa oppeja. Tunnetuin kartesiolainen oli Nicolas Malebranche. Hän hyväksyi Descartesin näkemyksen ihmisen ruumiista ja eläimistä koneina ja jatkoi tämän optiikan kehittelyä. Kirkonmiehenä hän pyrki myös kehittämään kartesiolaisuuden yhteensopivuutta kristinuskon kanssa ja okkasionalismillaan yritti korjata sielun ja ruumiin vuorovaikutuksen ongelman tarjoamalla Jumalan tahdon interaktion vaikuttavaksi syyksi. Muita tunnettuja kartesiolaisia olivat mm. Antoine Arnauld, Michelangelo Fardella (1650–1718), Pierre-Sylvain Régis (1632–1707) ja Henricus Regius (1598–1679).

Tästä huolimatta Descartesia seuranneista filosofiista tunnetaan nykyään yleensä ne, jotka kritisoivat ranskalaisfilosofin näkemyksiä. Silti Descartesin luoma aristotelismille vaihtoehtoinen maailmankatsomus on jossakin muodossa läsnä esimerkiksi Spinozalla, Lockella ja Leibnizilla, ja Descartesin seuraaja Malebranche vaikutti voimakkaasti Berkeleyyn ja Humen filosofiaan – ja välillisesti näin myös Kantiin ja Hegeliin. Toki myös poikkeuksia löytyy, kuten Gassendi ja Hobbes. On kuitenkin huomattava, että esimerkiksi La Mettrie, joka materialistina kritisoi Descartesia, sai myös vaikutteita tältä. Kartesiolaisuudesta voidaan nostaa esiin ennen kaikkea kiinnostus kokevaan subjektiin, joka nousee kartesiolaisuuden myötä filosofian keskiöön. Tätä kautta syntyy uudenlainen kiinnostus mieleen ja sen suhteesta ruumiiseen. Miten mieli toimii ja miten sen toiminta eroaa ruumiin toiminnasta?

Descartesin *Mietiskelyitä* varten pyytämät vastaväitteet osoittivat, että hänen uusi filosofiansa ei kuitenkaan ollut ongelmaton vaihtoehto perinteiselle aristotelismille. Vastaväitteistä huokuu läpi epäluulo, joka kohdistui Descartesin filosofian keskeisiin ydinkohtiin sekä sen yhteensopivuuteen kirkon opetusten kanssa. Myöhemmin myös muun muassa prinsessa Elisabeth osoitti kriittisen ongelman Descartesin dualismissa; henkisten ja aineellisten substanssien välinen vuorovaikutus on mahdotonta substanssien olemusten eroavaisuuden vuoksi.

Descartesin kuoleman jälkeen Locke kritisoi Descartesin näkemystä sisäisistä ideoista, Berkeley oletusta materiaalisesta substanssista ja Spinoza ja Leibniz tämän dualismia. Hume käytti epäilyn metodia tiedon rajojen koetteluun ja huomasi, että varmuus ei yllä abstrakteja matemaattisia totuuksia pidemmälle. Lopulta Kantin mukaan Descartesin rationalismi johtaa kokonaisuudessaan umpikujaan, sillä puhdas järki ei kykene todistamaan sen enempää olemuksia kuin esimerkiksi sielun kuolemattomuutta. Voidaankin sanoa, että Kantin transsendentalismi päätti kartesiolaisuuden voittokulun. Myös luonnonfilosofian puolella Cambridgen platonistit hylkäsivät Descartesin mekanismin, Leibniz kritisoi voimakkaasti hänen liikkeen teoriaansa ja Newton hylkäsi pyörreteorian.

1900-luvun alussa kehitetyn *sense data* -teorian, jonka mukaan havainnon kohde ei ole itse maailma, vaan aistinsisältömme, voi katsoa olleen suoraan Descartesin ja Humen vaikuttama, mutta se kompastui pian siihen, että välittömien kokemusten määrä on hyvin rajattu. Nykyfilosofiassa kartesiolaisuudella tarkoitetaan yleensä oppia, jossa tehdään epätieteellisesti selvä ero mielen ja ruumiin välillä, ja jossa introspektiolla – eli omien mielentilojen sisäisellä tarkastelulla – väitetään saavutettavan varmoja tuloksia. On kuitenkin huomattava, että mielenfilosofiaa, erityisesti, kun se koskee tietoisuutta, ja kognitiotiedettä sellaisina kuin ne nykyisin tunnetaan, ei luultavasti olisi olemassa ilman Descartesia, ja hänen kiinnostuksensa tunteisiin on inspiroinut voimakkaasti myös nykyistä tunneteoriaa. Esimerkiksi Descartesin ajatus siitä, että ideoilla on aina jokin kohde edeltää Husserlin kautta fenomenologiassa korostettua intentionaalisuutta. Robert Brandom löytää tosin ajatuksen taustalle monia muitakin varhaismoderneja filosofi- ja esseekokoelmassaan *Tales of the Mighty Dead* (2002).

Nykyfilosofiassa keskustellaan vilkkaasti edelleen sellaisista Descartesin filosofian inspiroimista aiheista kuin mieli-ruumis-ongelma, kokemusta edeltävä a priori -tieto, ontologinen jumalatodistus, kuolemattomuuden mahdollisuus, puhtaan matematiikan suhde fysiikkaan, tunteiden suhde moraaliin, tahdonvapaus, eläinten tiedollinen kyvykkyys, aistikokemus maailmasta ja sen suhteesta todellisuuteen sekä subjektiivisuuden ja objektiivisuuden suhde ylipäätään. Osa näistä ongelmista on toki jo vanhempaa perua, mutta Descartes toi niille uutta sisältöä.

Fysiikassa Descartesin vaikutus on lähes hävinnyt, vaikkakin edelleen luotetaan liikelakeihin ja jossakin määrin myös hiukkasiin. Hänen asemansa analyttisen geometrian perustajana on kuitenkin edelleen rikkumaton.

Descartes on ehkä tunnetuin varhaismoderni filosofi, mutta toki myös monet muut kauden filosofit jättivät filosofiaan pysyvän jäljen. Esittelen seuraavassa vain muutaman esimerkin, sillä kokonaisarviota on vaikea, ellei mahdoton esittää. Varhaismodernin filosofian vaikutuksen auki purkaminen on hyvä aloittaa tarkastelemalla sen suhdetta välittömästi seuraavaan aikakauteen eli niin sanottuun valistuksen aikakauteen (vaikkakin tässä artikkelikokonaisuudessa valistus luetaan varhaismodernin filosofian piiriin).

On yleensä ajateltu, että jo Locke, Leibniz ja Wolff ennakoivat Kantia ja valistuksen aikaa muun muassa suvaitsevaisuuden vaatimusten, järjen käytön korostamisen, tieteellisten akatemioiden ja kansansivistyspyrkimysten myötä. Myös Hume on useimmiten mainittu tässä yhteydessä, vaikkakin hän jo kuului oikeastaan itse valistuksen aikakauteen. Viimeaikainen tutkimus on muuttanut melkoisesti aiempaa näkemystä valistuksen aikakaudesta. Voltairen, Rousseau ja Diderotin aika järkeä palvovana ja ateistisena kautena on saanut rinnalleen myös muita valistuksia. On väitetty esimerkiksi, että skotlantilainen valistus oli ainutlaatuinen kehityskulku, jota ei voi verrata Ranskan tapahtumiin. Samoin Jonathan Israel on herättänyt suurta kohua teoksellaan *The Radical Enlightenment* (2001), jonka mukaan Spinozasta alkunsa saanut radikalismi ennakoii 1600-luvun lopulla 1700-luvun valistusta, joka levisi Ranskan lisäksi koko Eurooppaan, vaikutusten ulottuessa aina Marxiin asti. Keskeinen tekijä liikkeessä oli nimenomaan kristinuskon kritiikki, jota Spinoza harjoitti voimakkaasti *Teologis-Poliittisessa tutkielmassaan*.

Näin voidaan esittää, että on olemassa useita samanaikaisia valistusliikkeitä, jotka olivat luonteeltaan erilaisia. Tämä tietyllä tavoin helpottaa vaikutussuhteiden ymmärtämistä – ainakin jos luotetaan Israelin teoriaan, jonka mukaan kaikilla valistusliikkeillä oli juurina tietyt radikaalit teokset, vaikka ne saattoivat muuten erota toisistaan. Israelin näkemys on kuitenkin hieman yksipuolinen radikaalisuuden korostuksessaan; oli myös monia valistusajattelijoita, kuten Kant ja Diderot, jotka vaikuttivat niinkin konservatiivisen filosofin kuin Leibnizin ajatuksista.

Paroni D'Holbach on mainio esimerkki radikaalista valistusajattelijasta. Hän väitti Locken tapaan ja kartesiolaisia vastaan, että aistihavainto on kaiken tiedon lähde. Spinozan tapaan hän suhtautui järjestäytyneeseen uskontoon kielteisesti ja piti Samuel Clarken, Descartesin ja Malebranchen vastakkaisia argumentteja arvottomina. Hän kannatti naturalisoitua uskontoa, joka oli hyvin samankaltainen Humen oppien kanssa. D'Holbachin esimerkin kautta voimme nähdä, että varhaismodernin filosofian maantieteelliset erot hämärtyvät vähitellen ja sekä traditionaaliset että radikaalit opit voivat yhdistyä samassa ajattelijassa, kuten on laita Kantin kohdalla. Tämä piirre oli tyypillistä yleensäkin saksalaiselle valistukselle, jossa traditionaalisia kristillisiä arvoja edustanut leibniz-wolffilaisuus ja spinozalaisuus ja tämän edustama panteismi olivat keskustelujen vastapoolleina.

Jos varhaismodernin filosofian jälkivaikutusta kokonaisuudessaan on vaikea arvioida, sama pätee vielä enemmän valistuksen ihanteisiin. Ajatus järjenkäytöstä, edistyksestä ja Kantin vaatimus *sapere aude* eli "uskalla tietää" ovat 2010-luvulla yhä ajankohtaisempia ajatuksia tilanteessa, jossa tieteen ja faktatiedon halveksunta saavuttaa yhä uusia huippuja. Mutu-tieto on täysin vastakkaista sekä varhaismodernille- että valistusfilosofialle, ja siten on helppo sanoa, että niiden ohjelma ei ole missään nimessä vanhentunut. Tosin nykyiset kehityskulut eivät missään nimessä ole uusia – jo 1800-luvulla Saksassa valistuksen järkeä korostava ihanne jäi toiseksi romantiikan ajan *Sturm und Drangille* ja esimerkiksi 1970–80-luvun postmodernismi antoi palttua valistusihanteille. Richard Rorty kyseenalaisti Descartesista alkavan representationalistisen ajattelun – eli ajatuksen siitä, että mieli eräällä tavalla representoi, esittää ulkoista todellisuutta – teoksessaan *Philosophy and the Mirror of Nature* (1980).

Selvittelen seuraavassa vielä muutamien yksittäisten varhaismodernin ajan filosofien jälkivaikutusta. Kuten edellä mainittiin, John Locken empirismi vaikutti, paitsi häntä seuranneisiin brittiläisiin filosofeihin, myös ranskalaisiin valistusajattelijoihin, kuten Voltaireen, Condorcet'hen ja D'Holbachiin. *Essay Concerning Human Understanding* -teos levitti myös tehokkaasti tietoa kokeellisen luonnontieteen, kuten Boylen, saavutuksista. Lisäksi sen näkemykset persoonallisesta identiteetistä olivat hyvin kauaskantoiset ja moderni persoonan filosofia voidaan katsoa perustuvan olennaisilta osin Descartesin, Locken ja Humen (*Treatisen* kimpputeoria) ajatuksiin.

Yleisesti voidaan sanoa, että 1900-luvun analyyttinen filosofia, sellaisena kuin Russell ja Moore sen esittivät, oli vastareaktio Englannissa aiemmin hallinneelle idealismille. Siten se on pohjimmiltaan empirististä ja sama ihanne levisi Wienin piiriin kautta myös yhdysvaltalaiseen filosofiaan (ns. looginen empirismi) (ks. [Looginen empirismi ja Wienin piiri](#)). Sen toinen hallitseva piirre oli kiinnostus kieltä kohtaan, mikä on keskeinen osa myös Locken *Essay*-teosta. On silti huomattava, että Russellin analyyttinen metodi on vahvasti Leibnizin logiikan vaikuttama ja myös Wittgensteinin atomilauseiden taustalta

voidaan löytää monadinen näkemys maailmasta.

Locken yhteiskuntateoria vaikutti Pufendorfin luonnonoikeusajattelun ohella merkittävästi muun muassa Yhdysvaltojen perustuslakiin, ja hänen kirjoituksensa suvaitsevaisuudesta ja kasvatuksesta ovat alansa klassikoita. Locken vaikutus näkyy myös J. S. Millin fenomenalismissa, ja tätä kautta aina Russellin ja Mooren tietoteorioissa sekä loogisessa positivismissa asti. Berkeleyn idealismilla oli vuorostaan vaikutusta sekä Kantin että Hegelin metafysiikkaan.

Leibniz koki muotifilosofin kohtalon kuolemansa jälkeen. Hovipiireissä ja aristokratian piirissä hänet tunnettiin 1700-luvun alkupuolella *Essais de Theodicée* -teoksen kirjoittajana. Teoksessa Leibniz esittää tunnetun oppinsa parhaasta mahdollisesta maailmasta, joka oli hetken muotia varsinkin Pariisissa, mikä antoi Voltairelle aiheen irvailla Leibnizin kustannuksella *Candide*-romaanissaan. Satiiri muistettiin paremmin kuin teorian suosio ja Leibnizin maine kärsi myös prioriteettikiistasta Newtonin kanssa. Se alkoi palautua vasta 1800-luvun alkupuolella kun muun muassa Frege Saksassa ja myöhemmin Russell ja Louis Couturat Englannissa ja Ranskassa löysivät Leibnizin kuoleman jälkeen julkaistut kirjoitukset logiikasta, Mach sai häneltä vaikuttimia fenomenalismiinsa ja Einstein suhteellisuusteoriaansa. Leibnizin asema keskeisenä matemaatikkona säilyi paremmin (seuraajia mm. Cantor ja Brouwer), vaikkakin joukko asiaa koskevia Leibnizin tutkielmia on edelleen julkaisematta. 1900-luvun puolivälin jälkeen Leibniz yhdistettiin mahdollisten maailmojen semantiikkaan (mm. Kripke, Lewis) ja modaalilogiikkaan, vaikka hänen näkemyksensä mahdollisten maailmojen problematiikasta olivat varsin toisenlaisia kuin nykyfilosofien, ja hänen ajatuksiaan edelsivät monet keskiajan filosofit. Ranskassa Gilles Deleuze ja Louis Althusser ovat 1900-luvun lopussa tutkineet ahkerasti muun muassa Spinozaa, Leibnizia ja Humea ja myös Locke on ollut nykyranskalaisen ajattelun kohteena Descartesin ohella.

Edellä on jo mainittu Humen vaikutus Kantiin ja ranskalaisiin valistusajattelijoihin. Humen naturalismi (jonka toinen isä on Spinoza) sai myöhemmin myös muita seuraajia – esimerkiksi Charles Darwin ja Albert Einstein ovat kertoneet saaneensa vaikutteita Humen *Enquiry Concerning Human Understanding* -teoksesta. Humea on väitetty myös kognitiivisen psykologian perustajaksi *A Treatise of Human Nature* -teoksellaan. Looginen positivismi piti Humen metafysiikka-kritiikkiä esikuvallisena. Humen aikalaisista on mainittava Smith, jonka *The Wealth of Nations* -teoksen vaikutusta talousteorian ja yhteiskuntafilosofiaan voi luonnehtia pysyväksi. Myös viime aikoina lisääntynyt kiinnostus 1700-luvun sentimentalismiin on lisännyt Smithin moraalitunteiden teorian arvostusta.

Nykyisessä valtioteoriassa ja poliittisessa filosofiassa Hobbes on edelleen paljon keskusteltu ja ohittamaton vaikuttaja. Esimerkiksi oikeuspositivistit, kuten utilitarismin perustaja Jeremy Bentham (1748–1832), pitävät Hobbesia näkemystensä keskeisenä edeltäjänä. Ajatus siitä, että valtio on abstrakti toimija, joka ei palaudu tiettyyn henkilöön tai ihmisryhmään on perua Hobbesin näkemyksistä. Myös Spinoza sai vaikutteita Hobbesin valtiota koskevista näkemyksistä, mutta myöhemmin niitä vastaan asettui Montesquieu vallan kolmijako-opillaan, jonka vaikutus näkyy monien maiden perustuslaeissa, kuten Suomen ja Yhdysvaltojen. Rousseau'n vaikutus myöhempään poliittiseen ajatteluun on sen sijaan kiistellympi – häntä on pidetty sekä modernin liberaalin demokratian että totalitarismin taustavaikuttajana. Rousseau'n vaikutus Kantin moraalifilosofiaan on kuitenkin kiistattomampi ja myös Jacques Derrida on kirjoittanut hänestä laajasti teoksessaan *De la grammatologie*, kritisoiden häntä puhutun kielen korostamisesta. (ks. [Derrida, Jacques](#).)

Varhaismodernin filosofian tulo Suomeen

Kuten muualla Euroopassa, Ruotsin yliopistoissa opetettiin uuden ajan alussa aristoteelista filosofiaa. 1600-luvun alkupuolella Uppsalan yliopistossa vaikutti kuitenkin vahvasti myös Paracelsuksen filosofia, joka korosti mikrokosmoksen ja makrokosmoksen mystistä suhdetta. Samankaltainen käsitys näkyy myös ajan keskeisen suomalaisen luonnonfilosofin Sigfridus Aronus Forsiuksen tutkimuksessa (n. 1560–1624). Hän kirjoitti laajan ruotsinkielisen teoksen *Physica*, joka tosin painettiin vasta 1952. Toinen 1600-luvun alun suuntaus Ruotsin yliopistoissa oli ramismi eli ranskalaisen Pierre de la Raméen (1515–1572) matematiikkaa ja reaalitieteitä korostava yleiseksi tieteenfilosofiaksi pyrkivä järjestelmä, joka vastusti aristoteelista abstraktia metafysiikkaa, ja joka oli selväpiirteinen ja suhteellisen helposti omaksuttava tapa jäsentää tieteen, kulttuurin ja muun yhteisöllisen toiminnan alueita uuden, dialektisen logiikan mukaisesti. Kun ensimmäistä Suomen yliopistoa, Turun akatemiaa, oltiin perustamassa (1640), ramistien ja aristoteelikoiden välillä käytiin ankaraa kiistelyä, kunnes ramismi lopulta kärsi tappion.

Turun akatemiassa korostettiin sen voimahahmon Pietari Brahen (1602–1680) vaikutuksesta käytännöllisyyttä, ja siten esimerkiksi teoreettisen filosofian osana opetettiin aluksi runousoppia sen vuoksi, että papit ja tuomarit joutuivat laatimaan klassisen retoriikan ja kaunopuheen sääntöjen mukaisia runoja erilaisiin juhla- ja muistotilaisuuksiin. Varsinaisen filosofian puolella ramismilla oli aluksi jonkin verran kannatusta, mutta se hävisi pian aristotelismille, joka eli tuona aikana vahvaa kukoistuskautta. 1640–70 ilmestyi paljon aristoteelista luonnonfilosofiaa käsitteleviä väitöskirjoja. Puhdasoppisuutta kuvasti rehtorin huomautus konsistorin pöytäkirjassa vuonna 1642, jossa kiellettiin professoreilta esittämästä mitään uutta, jottei olisi parempi kuin muut, mistä epäilemättä seuraa epäsopea.

Myöhemmin Ruotsin professorit kiinnostuivat uudenlaisesta filosofiasta, joka tuli ranskalaiselta Descartesilta. Se kiinnosti myös Ruotsin kuningatar Kristiinaa siinä määrin, että hän kutsui filosofin opettamaan sitä Tukholmaan vuonna 1649, tunnetuin seurauksin. Uppsalaan kartesiolaisuus kantautui kuitenkin varsinaisesti vasta 1660-luvulla ja aiheutti siellä vakavia kiistoja erityisesti pappissäädyn vastustaessa uutta filosofiaa. Tilanne rauhoittui vuosikymmenen lopulla puhjetakseen vielä kiivaampaan ilmiriitaan 1680-luvulla. Aristotelismi säilyi yliopisto-opetuksessa aina 1750-luvulle saakka, jolloin kartesiolaisuuskin oli jo tehnyt tilaa uusille suuntauksille erityisesti luonnonfilosofiassa, varsinkin wolffilaisuudelle.

Turussa eräät professorit nostivat esille Descartesin teoksissa käsiteltyjä teemoja, mutta vasta 1690-luvulla kartesiolaisuus alkoi näkyä tuntuvasti – yhtenä merkinä tästä on Anders Lundiuksen puolustama väitöskirja kartesiolaisesta dualismista vuonna 1690. Lundius esitti ongelmaan okkasionalistisen ratkaisun, jonka mukaan Jumala yhdistää mielen ja ruumiin toiseensa joka hetki. Ratkaisu ei herättänyt suurempaa vastustusta vaikka sen oli tuominnut jo Tuomas Akvinolainen keskiajalla. On silti huomattava, että aristotelismi ja kartesiolaisuus elivät rinta rinnan Suomen yliopistossa, ja että eri oppiaineissa oli huomattavia eroja suhtautumisessa Descartesin ajatuksiin. Tähän aikaan myös Francis Baconista tuli vaikutusvaltainen filosofi Turussa, ja 1700-luvun alussa baconilaisuudesta, eli kokeellisen tutkimuksen korostuksesta muodostui kolmas valtavirtaus aristoteelisuuden ja kartesiolaisuuden ohella. Sekä kartesiolaisuuden että baconilaisuuden pelättiin lisäävän kirkon arvostelua, ja näin olikin laita monien opiskelijoiden kohdalla.

Uudet suuntaukset tulivat siis Suomeen hitaasti – vielä 1690-luvulle asti Kopernikuksen oppi hylättiin määrätietoisesti, vaikka puolalaisen teoksia saatettiin kehua muuten hyödyllisiksi. Kartesiolaisuus kuitenkin edellytti aurinkokeskisen maailmankuvan, ja kuninkaan salliessa vuonna 1689 kartesiolaisuuden ja luonnontieteiden harjoittamisen valtakunnassa (sillä edellytyksellä, että Raamattu jätetään rauhaan) myös kopernikanismi alkoi saada hyväksyntää. Baconilaisuuden vaikutuksesta soveltava tiede sai rinnalleen kunnianhimoisempia pyrkimyksiä erityisesti luonnontieteissä.

1700-luvulla isonvihan seurauksena Turun akatemiassa tapahtui lähes täydellinen sukupolvenvaihdos ja myös matkat Eurooppaan yleistyivät. Newtonin teokset rantautuivat Suomeen 1720-luvulla, jolloin matematiikan professori Nils Hasselbom (1690–1764) vertaili Newtonin ja Christiaan Huygensin (1629–1695) valoteorioita asettuen jälkimmäisen kannalle. 1730-luvun väitöskirjoista selviää, että Turussa oltiin hyvin perillä luonnontieteen uusimmista virtauksista ja että kartesiolaisuus oli jo väistynyt atomismin ja newtonilaisuuden tieltä. 1700-luvun puolivälissä Wolffin hyötyä ja järkeä korostava systemaattinen ja kokeellinen luonnontiede ja luonnonteologia sai määräävän aseman Turun Akatemiassa, ja sen edustajiin kuuluivat muun muassa Hasselbom ja Wolffin itsensä tavannut Johan Welin (1705–1744), joka eli varsin värikkään elämän, ollen muun muassa Royal Societyn jäsen. Wolffin filosofian voidaan katsoa edeltäneen valistusta. Hieman vaikutusta saattoi olla myös ruotsalaisen Emanuel Swedenborgin (1688–1772) mystisellä filosofialla. Swedenborgilla oli jonkin verran yhteyksiä Suomeen, ainakin piispa Carl Fredrik Mennanderiin (1712–1786), joka tosin newtonilaisena ei juuri innostunut Swedenborgin maailmankuvasta. Swedenborg lähetti teoksiaan ahkerasti Suomeen, ja ne löysivät paikkansa Turun akatemian kirjastosta, mutta seuraajia ei juuri ollut – hänen nimeään ei esimerkiksi löydy yhdenkään Turun akatemian väitöskirjan otsikosta.

Käytännöllisen filosofian puolella merkittävä professori oli Michael Wexionius (vuodesta 1650 Gyldenstolpe, 1609–1670), jonka moraalfilosofinen teos *Collegium ethicum* ilmestyi vuonna 1649. Hän edusti pitkää hyvemoraalin perinnettä ja oli jonkin verran perillä myös Hugo Grotiuksen ajatuksista, vaikkei niistä innostunutkaan. Monipuolinen Wexionius-Gyldenstolpe julkaisi myös valtio-opin käsikirjan, joka oli sovitettu nimenomaan Ruotsin oloihin, sekä teoksen taloustieteestä ja teoksia oikeustieteestä, jotka olivat roomalaisen oikeuden vaikuttamia ja toimivat pitkään oppikirjoina. Wexioniuksen työtä jatkoi varsin toisenlainen filosofi, Anders Wanochius (1651–1700), joka julkaisi vuosina 1683–1691 36 väitöskirjan ja 1152 sivun laajuisen kurssin hyveistä, oikeudesta ja moraalista. Wanochius oli tiukasti aristoteelinen ja 1600-luvulla käytännöllinen filosofia Turun Akatemiassa olikin pitkälti Aristoteleen etiikan ja politiikan pääkohtien esittelyä.

Tämä puhtasoppisuus säilyi 1690-luvulle saakka, mutta Lundin yliopistoon vuonna 1668 professoriksi saapuneen Samuel Pufendorfin luonnonoikeuden oppikirja *De officio hominis et civis* (1673) muodostui vähitellen keskeiseksi opilliseksi vaikutteeksi ja välillisesti myös Hobbesin sopimusteoria. Pufendorfin rationalistinen ja luonnonoikeuden esikuvaksi nostava valtio-ajattelu, joka vieläpä korosti hallitsijan velvollisuutta huolehtia alamaistensa hyvinvoinnista, ei saavuttanut kirkonmiesten hyväksyntää, sillä kuninkuus oli teologiin mukaan peräisin Jumalalta, muu valta kuninkaasta. Siten Grotiuksen, Hobbesin ja Pufendorfin ihmisten tasa-arvoisuuteen tähtäävä maallinen yhteiskuntasopimusteoria torjuttiin, mutta siitä tuli vaikutusvaltainen yksinvaltiuden kukistuttua vuonna 1719. 1700-luvun alussa eri syistä julkaistiin vain lyhyitä väitöskirjoja monista eri aiheista, joissa usein korostui ajatus historiallisten esimerkkien kasvattavasta vaikutuksesta. Virkamieskuntaa pyrittiin siis kasvattamaan kansalaishyveen ja roomalaisfilosofi Ciceron hengessä.

1700-luvulla uudet aatteet levisivät Turun akatemiaan nopeammin. Uushumanismin vaikutuksesta Montesquieun, Voltairen ja varsinkin Rousseauin näkemykset tulivat Suomeen 1750- ja 1760-luvuilla ja Kantin ajatukset 1790-luvulla. 1750-luvulla Sigfrid Porthan (1708–1793) harjoitti pitkälti rousseaulaista kulttuurikritiikkiä ja esimerkiksi vuoden 1763 promootiorunosta löytyi kriittinen kannanotto Rousseauin epäilylle tiedon siveellisestä merkityksestä. Rousseauin kautta myös demokraattiset aatteet tulivat tunnetuiksi Suomessa. Toki myös kriittisiäkin ääniä oli – esimerkiksi käytännöllisen filosofian professori Johan Bilmark (1728–1801) opetti lähinnä pufendorfilaista luonnonoikeutta virkamiestarpeisiin ja oli sitä mieltä, että rousseaulaista vapaamielisyyttä kasvatuksessa ei pidä hyväksyä. Samalla tavoin hän koki Voltairen deismin johtavan harhaan ja Montesquieun teoriaa ilmaston vaikutuksesta kansanluonteeseen hän piti virheellisenä.

Lopuksi on mainittava vielä kaksi 1700-luvun lopun tärkeää hahmoa, Turun akatemian ulkopuolelta pappi ja valtiomies Anders Chydenius (1729–1803) ja kaunopuheisuuden professori Henrik Gabriel Porthan (1739–1804). Chydenius valmistui maisteriksi Turun akatemiassa tuohiveneitä käsittelevällä tutkimuksella, mutta tutustui myöhemmin Locken ajatuksiin, joista sai innoituksen omaan taloudelliseen liberalismiinsa ja sananvapauden vaatimukseen, joita hän puolusti tarmokkaasti julkisessa elämässä. Valistuspöytäkirjojen varsinainen opetusala ei ollut filosofia, mutta hän oli siitä hyvin kiinnostunut, ja hänen alaisuudessaan valmistui lukuisia, lähinnä rationalismia edustavia filosofian väitöskirjoja. Moraalifilosofiassa hän kannatti hobbesilais-pufendorfilaista näkemystä ihmisten luonnollisesta tasa-arvosta, mutta ei innostunut yksilönvapautta korostavasta liberalismista. Siten hän ei myöskään ollut valistusfilosofien radikaalien ajatusten kannattaja sen enempää kuin spekulatiivisen rationalismin ystävä. Hän ehti tutustua myös Kantiin, mutta piti tämän ajatuksia sekavina.

Suomalaisia varhaismodernin filosofian käännöksiä ja aihepiirin tutkimusta

Muihin pohjoismaihin verrattuna varhaismodernia filosofista kirjallisuutta on suomennettu kiitettävän ahkerasti. Toiminnan aloitti Filosoofisessa kirjastossa vuonna 1899 ilmestynyt kokoelma Descartesin kirjoituksia (suomentajina Jalmari Hahl ja Ph. Suuronen). 1928 ilmestyi Comeniuksen *Suuri opetusoppi* E. J. Tammion suomentamana. Vuonna 1938 seurasi David Humein *Tutkimus inhimillisestä ymmärryksestä* (*An Enquiry Concerning Human Understanding*), jonka käänsi Eino Kaila, ja vuonna 1955 uusi laitos Descartesin teoksista nimellä *Teoksia ja kirjeitä* (Anselm Hollo). Pitkän tauon jälkeen vuonna 1994 seurasi Vesa Oittisen kääntämä Spinozan *Etiikka*, minkä jälkeen varhaismodernin filosofian suomennoksia alkoi ilmestyä tiheämmin.

Vuonna 2001–2005 ilmestyi neliosainen filosofisten teosten kohdalla lähes täydellinen valikoima Descartesin teoksia (I–IV), jonka toimitti Tuomo Ahon ja Mikko Yrjönsuuren johdolla kuusijäseninen työryhmä, ja jossa vaikutti useita kääntäjiä. 2011 ilmestyi niin ikään useiden suomentajien työn tulos, valikoima G. W. Leibnizin teoksia (toimittaneet Tuomo Aho ja Markku Roinila; Jyrki Siukosen vuonna 1994 suomentama *Monadologia* on mukana Siukosen uutena käännöksenä). Pascalin *Mietteistä* ilmestyi Martti Anhavan kääntämänä valikoima vuonna 1996 (aiempi käännös L. F. Rosendal 1952) ja myös Anhavan kääntämä *Geometrisesta mielestä* ilmestyi 2002. Yksittäisistä teoksista on suomennettu Hobbesin *Leviathan* (Tuomo Aho, 1999) ja Locken *Tutkielma hallitusvallasta* (Mikko Yrjönsuuri, 1995). Humein *Treatise on Human Nature* odottaa vielä suomentajaansa (Tuomo Ahon suomentama ote siitä ilmestyi vuonna 2016 teoksessa Grahn-Wilder (toim.), *Skeptisismi*), mutta filosofilta on suomennettu *An Enquiry Concerning Human Understanding* (Eino Kaila), valikoima esseitä (toim. Hakkarainen, Koivisto ja Mehtonen, 2006) sekä *Keskusteluja luonnollisesta uskonnosta* (*Dialogues concerning natural religion*), jonka suomensi Tapani Kilpeläinen vuonna 2015.

Vuonna 2015 ilmestyi Jaakko Kankaanpään suomentama Adam Smithin *Kansojen varallisuus*. Jo aiemmin, vuonna 2003, oli ilmestynyt *Moraalituntujen teoria* Matti Norrin käännöksenä. Margaret Cavendishin kaksi kirjettä julkaistiin suomennoksina

niin & näin-lehdessä Elina Halttunen-Riikosen kääntämänä (2/2016).

Valistusfilosofia on käännetty varsin runsaasti. Montesquieun *Persialaisia kirjeitä* ilmestyi J. V. Lehtosen kääntämänä vuonna 1988. Edwin Hagfors suomensi Diderotin *Rameaun veljenpojan* 1921 ja *Jaakko Fatalisti ja hänen isäntänsä* ilmestyi Jukka Mannerkorven suomentamana vuonna 2007. La Mettrien *Ihmiskoneen* suomensi Tapani Kilpeläinen vuonna 2003 ja myöhemmin *niin & näin* lehdessä (3/2016) ilmestyi hänen käännöksensä *Ihmiskasvin* ensimmäisestä luvusta.

Voltairelta on ilmestynyt lukuisia painoksia J. A. Hollon suomentamasta *Candidesta* (aiempi käännös L. Onerva 1914) sekä *Sallimus: Itämainen kertomus* (O. A. Kallio 1918; uusintapainoksia), *Kaarle XII historia* (O. A. Kallio, 1921; uusintapainoksia), kokoelma lyhempiä kirjoituksia J. A. Hollon ja Reino Hakamiehen kääntämänä (1970), *Mikromegas: filosofinen kertomus* (Marja Haapio, 2002), *Suvaitsevaisuudesta* Jaana Seppäsen suomentamana (2012) ja viimeisimpänä *Filosofinen sanakirja eli järki aakkosissa* vuonna 2013 (suomentanut Erkki Salo).

Rousseauta on myös suomennettu runsaasti. Voltairen pääteosten suomennosten tapaan käännökset ovat jo varsin vanhoja ja myös hieman vanhentuneita. *Émile eli kasvatuksesta* julkaistiin Jalmari Hahlin kääntämänä 1905, *Yhteiskuntasopimuksesta* ilmestyi vuonna 1918 J. V. Lehtosen suomennoksena ja *Tunnustuksia* ilmestyi lyhennettynä 1938 Edwin Hagforsin kääntämänä. Uudempia suomennoksia ovat *Tutkielma ihmisten välisen eriarvoisuuden alkuperästä ja perusteista* (Ville Keynäs, 2000), *Kirjoituksia sodasta ja rauhasta* (Alex Aissaouim 2010) ja *Yksinäisen kulkijan mietteitä* (Erkki Salo, 2010).

Suomessa varhaismodernin filosofian tutkimuksella on pitkät perinteet. Tämä on johtunut osin saksalaisen tutkimusperinteen suosiosta Suomessa ja osin siitä, että Suomessa analyyttisen filosofian harjoitus on ollut historiallisesti suuntautunut. Varhaismodernin filosofian skolaari tutkimus alkoi Suomessa 1800-luvulla. Kansallisfilosofimme J. V. Snellman (1806–1881) puolusti väitöskirjaansa *De vi historica disciplinae philosophicae Leibnitii meditationes* vuonna 1836, mutta ehkä ensimmäinen merkittävä varhaismodernia filosofiaa laajemmin tutkinut suomalainen oppinut oli jonkin aikaa Helsingin yliopiston professorin virkaa hoitanut Wilhelm Bolin (1835–1924), joka kirjoitti dosentuuria varten Leibnizia ja Kantia arvioivan teoksen *Leibnitz ett förebud till Kant* (1864) ja professuuria varten teoksen, joka julkaistiin sittemmin nimellä Spinoza. Ein Kultur und Lebensbild (1894). Teoksessa kannatettu determinismi herätti hämmennystä oppineiden parissa. Myöhemmin Bolin kirjoitti vielä teoksen Pierre Baylesta (1905).

Arvi Grotenfelt (1863–1941) tunnettiin uskantilaisena ja edellä mainitun ensimmäisen suomenkielisen filosofian historian *Uuden ajan filosofian historia: silmällä pitäen yleisen sivistyksen ja erityistieteiden kehitystä* (1913) kirjoittajana. Hänen oppilaansa Yrjö Hirn (1870–1952) julkaisi ruotsinkielisen teoksen Diderotista 1917. Uuden ajan filosofiaa teki tunnetuksi Suomessa myös Kant-tutkijana ansioitunut J. E. Salomaa (1891–1960) teoksessaan *Filosofian historia* 1-2 (1936). Saman voi sanoa Oiva Ketosen (1913–2000) yleistajuisista teoksista *Suuri maailmanjärjestys: Tutkimus maailmankuvan historiasta* (1948) ja *Eurooppalaisen ihmisen maailmankatsomus* (1961).

Erityisesti loogisista tutkimuksista tunnetut G. H. von Wright (1916–2003) ja Jaakko Hintikka (1929–2015) olivat myös kiinnostuneita filosofian historiasta. Von Wright julkaisi varhaismodernin filosofian alalta artikkeleita Descartesin tieteenkäsitteistä ja mielenfilosofiasta. Hintikka tutki muun muassa Descartesin cogito-argumentin merkitystä ja rakennetta sekä runsauden periaatetta Descartesilla ja Leibnizilla. Hintikka ja Simo Knuuttila ovat tutkineet myös Leibnizin päätösteoriaa, ja Knuuttilan monialaisiin kiinnostuksen kohteisiin kuuluu Leibnizin moraalipsykologian ja modaaliteorian lisäksi myös Christian Thomasiuksen tunneteoriat.

Muita varhaismodernista filosofiasta kiinnostuneita 1900-luvun lopun filosofiajohdajia Helsingin yliopistossa ovat olleet muun muassa Wittgenstein-tutkijana paremmin tunnettu Erik Stenius (1911–1990), joka kirjoitti tutkielmia muun muassa Descartesista ja Leibnizista sekä Descartes-tutkijana Lilli Alanen, joka on tutkinut myös muun muassa Spinozaa ja Humea. Alanen on painottanut Descartesin filosofian yhteyksiä keskiajan ajatteluun, mutta myös käsitellyt nykyisen mielenfilosofian ja modaaliteorian ongelmia kartesiolaiselta pohjalta. S. Albert Kivinen on julkaissut Descartesin substanssikäsityksestä, Timo Airaksinen on tutkinut Hobbesia ja Berkeleyä ja Vesa Oittinen Spinozaa ja Wolffia. Jussi Tenkku julkaisi merkittävän oppikirjan moraalifilosofian historiasta ja tutki Pufendorfia ja Lockeä. Ilkka Patoluoto tutki puolestaan muun muassa Hobbesia. Helsingissä varhaismodernia filosofiaa on tutkittu lisäksi myös historia-aineiden puolella: Markku Peltonen on tutkinut Francis Baconia, Kari Saastamoinen Pufendorfia ja nuoremmista tutkijoista Sami-Juhani Savonius-Wroth Lockeä ja Mikko Tolonen Mandevilleä ja Humea.

Raili Kauppi (1920–1995) väitteli ensimmäisenä suomalaisena naisena filosofian alalta Leibnizin logiikasta, ja hänen väitöskirjansa *Über die Leibnizische Logik* (1960) kuuluu edelleen Leibniz-tutkimuksen klassikoihin luotettavana yleisesityksenä Leibnizin logiikasta. Kauppi toimi Tampereen yliopiston professorina. (ks. [Kauppi, Rauli](#)).

Turussa varhaismodernia filosofiaa ovat tutkineet Juhani Pietarinen, joka on tutkinut Spinozan vapauskäsitettä ja kirjoittanut teoksen *Ilon filosofia* Spinozan tunnetusta teoksesta sekä Olli Koistinen, joka tunnetaan kansainvälisenä Spinoza- ja Kant-tutkijana (Koistinen on julkaissut suomeksi teoksen *Kant ja puhtaan järjen kritiikki* ja toimi myös Kantin *Puhtaan järjen kritiikin* suomennostoimikunnan puheenjohtajana). Myös Seppo Sajama on tutkinut Spinozaa, uskomusten vapaaehtoisuutta.

Hieman nuorempia varhaismodernin filosofian tutkijoita ovat Mikko Yrjönsuuri (Jyväskylä), joka on tutkinut keskiajan filosofian lisäksi Descartesin cogito-argumentin historiallista taustaa ja Lockeä, Riku Juti (Helsinki), joka väitteli Thomas Reidista, Martina Reuter (Jyväskylä), joka on tutkinut Descartesin dualismin feminististä kritiikkiä ja varhaismoderneja naispuolisia filosofejia, Petter Korkman (Itä-Suomen yliopisto), joka on tutkinut Pufendorfia ja Barbeyracia sekä Tuomo Aho (Helsinki), joka on tutkinut muun muassa Suárezia ja Descartesia ja kääntänyt Hobbesia, Descartesia, Leibnizia ja Humea. Ilmari Jauhiainen on tutkinut Christian Wolffia.

Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan professori Simo Knuuttilan johtamat mielenfilosofian historiaan keskittyneet kaksi Suomen akatemian huippuyksikköä, *History of Mind* (2002–2007) ja *Philosophical Psychology, Morality and Politics Research Unit* (2008–2013) ovat osoittautuneet tärkeiksi 2000-luvun uuden filosofian historioitsijasukupolven kehitykselle. Yksiköt ovat järjestäneet lukuisia kongresseja ja tutkijavierailuita, ja niiden piirissä on varttunut joukko varhaismodernin filosofian tutkijoita Helsingin ja Jyväskylän yliopistosta. Heistä ovat väitelleet Minna Koivuniemi Spinozasta, Juhana Lemetti Hobbesista, Vili Lähteenmäki tietoisuudesta varhaismodernissa filosofiassa ja Markku Roinila Leibnizista. Hankkeiden tutkijat ovat myös koostaneet merkittävän moraalipsykologisen lähdekirjan *Sourcebook for the History of the Philosophy of Mind* (Springer, 2014). Helsingistä on myös Heikki Haara, joka väitteli muutama vuosi myöhemmin Pufendorfista.

Turun yliopisto on erityisen tunnettu vilkkaasta varhaismodernin filosofian harrastuksesta. Professoreiden Pietarinen ja Koistinen ohjauksessa ovat valmistuneet varhaismodernin filosofian tutkijat Timo Kajamies (Descartes), Ari Maunu (Leibniz), Arto Repo (Leibniz), Valtteri Viljanen (Spinoza) ja Jani Sinokki (Descartes). Tampereen yliopistossa David Humesta on väitellyt Jani Hakkarainen. Professori Mikko Yrjönsuuren johdolla Jyväskylän yliopistosta on kasvanut filosofian historian, erityisesti keskiajan filosofian, keskeinen tutkimuspaikka ja sieltä on väitellyt Matias Slavov Humesta.

Valistusfilosofiaa on maassamme tutkittu myös jonkin verran. Alan pioneereina voidaan pitää laaja-alaista estetiikan ja kirjallisuuden tutkijaa Yrjö Hirniä, joka on kirjoittanut Diderotista, tohtori Johnsonista (*Dr. Johnson och Boswell* (1922, suom. 1923)) ja Rousseauista sekä historioitsija Heikki Kirkistä, jolta ilmestyi vuonna 1960 teos La Mettrieistä, *Les origines de la conception moderne de l'homme-machine* (1960). Historioitsija Matti Viikari kirjoitti Montesquieusta postuumissa kokoelmassaan *Historiallinen ajattelu, edistys ja yhteiskunta* (1995), ja häntä on käsitellyt eri kirjoituksissaan myös Mikko Lahtinen. Venäläisen kirjallisuuden puolelta ranskalaisen valistusfilosofian ja venäläisen kirjallisuuden suhteesta väitteli Esko Wilkko.

Timo Kaitaro väitteli Diderotista Helsingissä ja on tutkinut myös Descartesia, La Mettrieä, D'Holbachia ja Condillacia. Valistusfilosofeista Rousseau on ollut suosituin tutkimuskohde. Tampereella Ville Lähde väitteli Rousseauin luonnon retoriikasta sekä Merja Kylmäkoski Rousseauin republikanismista. Myös Markku Mäki väitteli Rousseauin ja Hegelin republikanismista Oulun yliopistossa. Rousseaut on tutkittu muutenkin aktiivisesti mm. Hannu Siveniuksen (mm. vapauden käsite), Kari Saastamoisen (yhteiskuntasopimusteoria), Alex Aissaoui (poliittinen teoria) ja Minna Vakkurin (naisen asema) toimesta.

Yleisesti voi todeta, että tällä hetkellä suomalainen varhaismodernin filosofian tutkimus on kansainvälisesti suuntautunutta ja korkeatasoista. Monet alan tutkimukset ovat herättäneet vastakaikua ulkomailla ja suomalaiset alan tutkijat ovat aktiivisesti järjestäneet tai olleet osallisina varhaismodernin filosofian tapahtumissa (mm. Arctic Circle Seminar of Early Modern Philosophy, Finnish-Hungarian Seminar of Early Modern Philosophy, Nordic Workshop of Early Modern Philosophy, Helsingissä toimiva History of Philosophy Research Seminar, Turun yliopiston rationalistipiiri sekä Turun, Tampereen ja Jyväskylän yliopiston monet kansainväliset filosofian historian tapahtumat ja tutkijaseminaarit).

Suosittelavaa jatkolukemista

Varhaismoderneista filosofiasta on kirjoitettu valtavasti ja tämä otanta sisältää vain yleisesti aihepiiriä käsitteleviä vanhempia ja uudempia teoksia artikkeleissa käytetyn materiaalin lisäksi. Perusteellisemmat kutakin filosofia käsittelevät kirjallisuusluettelot löytyvät Logos-erikoisartikkeleiden kirjallisuusluetteloista. En ole erikseen merkinnyt käytettyjä suomenkielisiä laitoksia varhaismoderneista filosofiasta – ne löytyvät tämän artikkelin käännöskatsauksesta. Olen koonnut tämän luettelon alkuun joukon aiheen klassisia ja vanhempia esityksiä ja oppikirjoja – niitä on suositeltavaa lukea, mutta kriittisellä silmällä.

Klassisia aihepiirin esityksiä

Alquié, Ferdinand (1972). *Histoire de la philosophie: idées, doctrines*. Vol. 3: la philosophie de monde nouveau (XVIe et XVIIe siècles). Hachette, Paris.

- Klassinen ranskalainen yleisesitys.

Beck, Lewis White (1969). *Early German Philosophy: Kant and his Predecessors*. Belnap, Cambridge, MA.

- Hyödyllinen lähde Kantia edeltävän saksalaiseen filosofiaan.

Blumenberg, Hans (1966). *Die Legimität der Neuzeit*. Suhrkamp, Frankfurt am Main. Saatavissa myös englanninkielisenä käännöksenä *Legitimacy of the Modern Age* (MIT, Cambridge, MA, 1985).

Bréhier, Émile (1937). *Histoire de la philosophie, tome II: La philosophie moderne*. Alcan, Paris.

- Jo vanhentunut ranskalainen standardiesitys filosofian historiasta.

Cassirer, Ernst (1932). *Die Philosophie der Aufklärung*. Uusintapainos Meiner 2007.

- Klassinen esitys valistusfilosofiasta.

Copleston, Frederick, *A History of Philosophy*, vol. IV-V.

- Klassisen, mutta osin jo vanhentuneen filosofian historian varhaismodernia filosofiaa koskevat osat (osa 4 käsittelee mannermaista ja osa 5 brittiläistä filosofiaa).

Fischer, Kuno (1854-1877). *Geschichte der neueren Philosophie*, vol. 1-6.

- Hyvin laaja klassinen esitys, joka sisältää useita kokonaisia tutkielmia mm. Descartesista. Vakiinnutti eron empirismin ja rationalismin välillä. Bassermann, München (saatavilla myös archive.org).

Gay, Peter (1966-1969). *The Enlightenment: An interpretation*. Knopf, New York.

- Klassikoksi muodostunut yleisesitys valistusfilosofiasta.

Gilson, Étienne & Langan, Thomas (1963). *Modern philosophy. Descartes to Kant*. Random House, New York.

Grotenfelt, Arvi (1913). *Uuden ajan filosofian historia* silmällä pitäen yleisen sivistyksen ja erityistieteiden kehitystä.

Ensimmäinen osa: renessanssista valistusaikaan (noin 1450-1790). Otava, Helsinki.

- Ensimmäinen suomalainen yleisesitys filosofian historiasta.

Hazard, Paul (1935). *La Crise de la conscience européenne* (käännetty englanniksi *The European Mind, the Critical Years, 1680-1715*, useita painoksia ja versioita, esim. Penguin 1964). Boivin et cie, Paris.

- Loistavalla tyyllillä kirjoitettu kokonaisesitys eurooppalaisen ajatusmaailman murroksesta.

Hall, A. Rupert (1963). *From Galileo to Newton 1630-1720*. Collins, London.

- Uuden luonnonfilosofian yleisesitys.

Jones, W. T. (1969). *A History of Western Philosophy*. 2nd edition, vol. III: Hobbes to Hume. Harcourt, Fort Worth.

- Aiemmin paljon oppikirjana käytetty lyhyt esitys varhaismodernista filosofiasta.

Koyré, Alexandre (1962). *Du monde clos à l'univers infini*. Presses universitaires de France, Paris (englanniksi *From the Closed World to the Infinite Universe*, John Hopkins Press, Baltimore, 1968)

- Klassinen esitys uudesta maailmankuvasta.

Röd, Wolfgang (1978-1984). *Die Philosophie der Neuzeit I-II*. Beck, München.

- Saksalainen standarditeos.

Salomaa, J. E. (1936). *Filosofian historia*, osa 2. WSOY, Helsinki.

- Klassinen suomalainen esitys filosofian historiasta.

Ueberweg, Friedrich (1863-). [*Grundrisse der Geschichte der Philosophie*](#).

- Klassinen saksalainen yleisesitys filosofian historiasta, jota on työstetty uudelleen eri vaiheissa. 1600- ja 1700-lukua käsittelevät osat on julkaistu 1980-luvulta lähtien.

Wedberg, Anders (1959). *Filosofins historia 2: Nyare tiden till romantiken*. Bonniers, Stockholm (myös englanninkielinen versio Oxford University Press 1982).

Suosittelavia yleisesityksiä varhaismodernista filosofiasta

Anstey, Peter (ed) (2013). *The Oxford Handbook of British Philosophy in the Seventeenth Century*. Oxford University Press, Oxford.

- Tuore artikkelikokoelma 1600-luvun brittiläisestä filosofiasta.

Brown, Stuart (toim.) (1996). *British Philosophy and the Age on Enlightenment* (Routledge History of Philosophy, volume 5). Routledge, London.

- Laajahko johdatus brittiläiseen 1600- ja 1700-lukujen filosofiaan.

Clarke, Desmond M. & Wilson, Catherine (toim.) (2011). *The Oxford Handbook of Philosophy in Early Modern Philosophy*. Oxford University Press, Oxford.

- Monipuolinen temaattinen artikkelikokoelma varhaismodernista filosofiasta.

Clatterbaugh, Kenneth (1999). *The Causation Debate in Modern Philosophy 1637-1739*. Routledge, New York.

- Kokonaisesitys luonnonfilosofian ja metafysiikan kannalta keskeisestä kausaation teemasta varhaismodernissa filosofiassa.

Cohen, I. Bernard (1985). *The Birth of a New Physics*. Penguin, Harmondsworth.

- Yleisesitys varhaismodernista luonnonfilosofiasta.

Cottingham, John (1988). *The Rationalists (A History of Western Philosophy 4)*. Oxford University Press, Oxford.

- Temaattisesti etenevä esitys klassiseen rationalismiin.

Francks, Richard (2003). *Modern Philosophy. The Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Routledge, London.

- Hyvä ensimmäinen johdatus varhaismoderniin filosofiaan.

Garber, Daniel & Ayers, Michael (toim.) (1998). *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy I-II*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Arvovaltaisin 1600-luvun filosofian kokonaisesitys.

Gaukroger, Stephen (2006). *The Emergence of a Scientific Culture. Science and the Shaping of Modernity, 1210-1685*. Clarendon Press, Oxford.

- Gaukroger maala laajan taulun luonnontieteen kehityksestä keskiajalta varhaismoderniin aikaan, kartoittaen siten varhaismodernin luonnonfilosofian syntyvaiheet.

Gaukroger, Stephen (2010). *The Collapse of Mechanism and the Rise of Sensibility. Science and the Shaping of Morality 1680-1760*. Clarendon Press, Oxford.

- Jatko-osa edelliselle teokselle. Luonnonfilosofia antaa tilaa eettiselle sentimentalismille.

Haara, Heikki (2014). "[Samuel Pufendorf](#)", Logos-ensyklopedia

Haakonssen, Knud (toim.) (2006). *The Cambridge History of 18th Century Philosophy*. Cambridge University Press, Cambridge.

- 1700-luvun filosofian arvovaltaisin kokonaisesitys.

Irwin, Terence (2008). *The Development of Ethics. A Historical and Critical Study, vol. II: From Suárez to Rousseau*. Oxford University Press, Oxford.

- Laaja ja poleeminen esitys varhaismodernin kauden moraalifilosofiasta.

Kenny, Anthony (2006). *The Rise of Modern Philosophy (A New History of Western Philosophy, volume 3)*. Clarendon Press, Oxford.

- Paljon oppikirjana käytetty temaattinen johdatus varhaismoderniin filosofiaan.

Knuuttila, Simo & Sihvola, Juha (ed.) (2014). *Sourcebook for the History of the Philosophy of Mind. Philosophical Psychology from Plato to Kant*. Springer, Dordrecht.

- Pääasiassa kotimaisin voimin koottu laaja käsikirja moraalipsykologian historiasta teemoittain ja tekstinäytteillä varustettuna.

Nelson, Alan (toim.) (2005). *A Companion to Rationalism*. Blackwell, Oxford.

- Erinomainen kokoelma klassista rationalismia käsitteleviä artikkeleita.

Parkinson, G. H. R. (toim.) (1993). *The Renaissance and 17th Century Rationalism* (Routledge History of Philosophy, volume 4). Routledge, London.

- Laajahko johdatus mannermaiseen klassiseen rationalismiin.

Phemister, Pauline (2006). *The Rationalists: Descartes, Spinoza and Leibniz*. Polity, Cambridge.

- Kompakti esitys klassisesta rationalismista.

Robertson, John (2015). *The Enlightenment. A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford.

- Lyhyt esitys valistusfilosofiasta.

Rossi, Paolo (2010). *Modernin tieteen synty Euroopassa*. Vastapaino, Tampere.

- Erinomainen johdanto luonnonfilosofian kehityskulkuun Euroopassa 1500-1700-luvuilla.

Rutherford, Donald (toim.) (2006). *The Cambridge Companion to Early Modern Philosophy*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Varhaismodernin filosofian eri puolia esittelevä artikkelikokoelma

Schneewind, Jerome (1998). *The Invention of Autonomy. A History of Modern Moral Philosophy*. Johns Hopkins University, Baltimore, MD.

- Tutkimus moraalifilosofian historiasta varhaismodernilla ajalla.

Woolhouse, R. S. (1988). *The Empiricists (A History of Western Philosophy 5)*. Oxford University Press, Oxford.

- Kronologisesti etenevä lyhyt esitys brittiläisestä varhaismodernista filosofiasta.

Yolton, John W. (1992). *The Blackwell Companion to the Enlightenment*. Blackwell, Oxford.

- Valistusfilosofiaa koskeva käsikirja.

Kirjallisuus

Alanen, Lilli (2003). *Descartes's Concept of Mind*. Harvard University Press, Cambridge, MA.

- Erinomainen tutkimus Descartesin mielenfilosofiasta.

Aho, Tuomo (2010), "Hobbes and Religion", teoksessa Simo Knuuttila & Risto Saarinen (toim.), *Theology and Early Modern Philosophy (1550–1750)*, Suomalainen tiedeakatemia, Helsinki, 155-168.

Aho, Tuomo (2013). "Filosofinen kirjallisuus", teoksessa Outi Paloposki ja H. K. Riikonen (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, 160–174.

- Katsaus suomenkielisiin filosofian käännöksiin.

Bennett, Jonathan (2001). *Learning from Six Philosophers I-II*. Oxford University Press, Oxford.

- Tunnetun varhaismodernin filosofian tutkijan temaattisesti rakennettu esseekokoelma.

Bettcher, Talia (2008). *Berkeley: A Guide for the Perplexed*. London, Continuum.

- Hyvä johdanto Berkeleyyn ajatteluun.

Boros, Gábor, De Dijn, Herman & Moors, Martin (eds.) (2007). *The Concept of Love in the 17th and 18th Century Philosophy*. Leuven University Press, Leuven.

- Artikkelikokoelma tunteista, erityisesti rakkaudesta, varhaismodernissa filosofiassa.

Brandom, Robert (2002). *Tales of the Mighty Dead. Historical Essays in the Metaphysics of Intentionality*. Harvard University Press, Cambridge, MA.

- Brandom esittelee intentionaalisuus-ajatuksen taustoja varhaismodernissa filosofiassa ja sen jälkeen.

Broad, Jaquiline (2002). *Women Philosophers of the 17th Century*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Yleisesitys 1600-luvun naispuolisista filosofeista.

Broughton, Janet (2002). *Descartes's Method of Doubt*. Princeton University Press, Princeton.

- Tutkimus Descartesin metodista.

Carriero, John (2009). *Between Two Worlds: A Reading of Descartes's Meditations*. Princeton University Press, Princeton.

- Erittäin perusteellinen tutkimus Descartesin *Mietiskelyistä*.

Costelloe, Timothy (2014). "Giambattista Vico". *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/vico/>

Cuneo, Terence, "Reid's Ethics", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/reid-ethics/>

Cunning, David (2012). "Margaret Lucas Cavendish", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/margaret-cavendish/>

Daniel, Stephen (toim.) (2006). *Current Continental Philosophy and Modern Philosophy*. Northwestern University Press, Evanston, Illinois.

- Artikkelikokoelma mannermaisten filosofien varhaismoderneja filosofeja koskevistä näkemyksistä.

Della Rocca, Michael (2003). "The Power of an Idea. Spinoza's Critique of Free Will". *Noûs* 37,2, s. 200-231.

Eco, Umberto (1997). *The Search for the Perfect Language*. Fontana, London.

- Laaja esitys universaalikielten historiasta.

Ekeland, Ivar (2004). *Paras mahdollisista maailmoista. Matematiikka ja kohtalo*. Art House, Helsinki.

- Ekeland perustaa matemaattis-metafyysisen teoksensa Maupertuisin pienimmän vaikutuksen periaatteeseen.

Franklin, James (2001). *The Science of Conjecture. Evidence and Probability Before Pascal*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, MD.

- Kattava katsaus todennäköisyysajattelun historiaan 1600-luvun puoliväliin asti.

Frankfurt, Harry G. (2008). *Demons, Dreamers & Madmen*. Princeton University Press, Woodstock.

- Tunnetun Descartes-tutkijan monografia.

Garber, Daniel & Longuenesse, Béatrice (toim.) (2008). *Kant and the Early Moderns*. Princeton University Press, Princeton.

- Artikkelikokoelma varhaismodernien filosofien vaikutuksesta Kantiin.

Gert, Bernard (2010). *Hobbes. Polity*, London.

Grahn-Wilder, Malin (toim.) (2016). *Skeptisismi. Epäilyn ja etsimisen filosofia*. Gaudeamus, Helsinki.

- Skeptismin historia, jossa osuus myös varhaismodernista filosofiasta sekä Hume-käännös.

Hampson, Norman (1968). *The Enlightenment*. Penguin, London.

- Aatehistoriallinen esitys valistusajasta.

Heinämaa, Sara, Vili Lähteenmäki & Pauliina Remes (ed.) (2007). *Consciousness: From Perception to Reflection in the History of Philosophy*. Springer, Dordrecht.

- Artikkelikokoelma eri tietoisuuskäsityksistä filosofian historiassa.

Israel, Jonathan (2001). *Radical Enlightenment. Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*. Oxford University Press, Oxford.

- Israel esittää laajan kokonaisnäkemyksen varhaismodernista filosofiasta, jossa Spinozasta tulee valistuksen edelläkävijä.

Israel, Jonathan (2006). *Enlightenment Contested. Philosophy, Modernity and the Emancipation of Man 1670-1752*. Oxford University Press, Oxford.

- Kyseenalaistaa perinteisen tulkinnan valistuksen ajan filosofiasta.

James, Susan (1997). *Passion and Action. The Emotions in Seventeenth-Century Philosophy*. Oxford University Press, Oxford.

- Tunteita ja niiden metafyysisiä ja eettisiä ulottuvuuksia käsittelevä tutkimus.

Jolley, Nicholas (2013). *Causality and Mind. Essays on Early Modern Philosophy*. Oxford University Press, Oxford.

- Monipuolinen kokoelma tutkielmia varhaismodernista filosofiasta.

Juti, Riku (2013). *Tiedon filosofia antiikista nykyaikaan*. Gaudeamus, Helsinki.

- Historiallinen esitys tiedon filosofian historiasta, varhaismoderni filosofia mukaan lukien.

Kallinen, Maija (1995). *Change and Stability. Natural Philosophy at the Academy of Turku 1640-1713*. Suomen historiallinen seura, Helsinki, 1995.

- Perusteellinen tutkimus kartesiolaisuuden tulosta Turun akatemiaan 1600-luvun lopussa.

Kauppinen, Antti (2014). *Moral Sentimentalism*. Stanford Encyclopedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu/entries/moral-sentimentalism/>

Klinge, Matti, Knapas, Rainer, Leikola, Antto ja Strömberg, John (1987). *Kuninkaallinen Turun akatemia 1640-1808*. Otava, Helsinki.

- Perusteellinen esitys Turun akatemian varhaisvaiheista.

Koistinen, Olli & Biro, John (ed.) (2002). *Spinoza: Metaphysical Themes*. Oxford University Press, Oxford.

- Artikkelikokoelma Spinozan metafysiikasta.

Koistinen, Olli (2003). "Finnish Studies in Seventeenth-Century Rationalism", teoksessa Leila Haaparanta & Ilkka Niiniluoto (toim.), *Analytic Philosophy in Finland*. Rodopi, Amsterdam.

- Jo hieman vanhentunut katsaus suomalaiseen varhaismodernin filosofian tutkimukseen.

Koistinen, Olli (ed.) (2009). *Cambridge Companion to Spinoza's Ethics*. Cambridge University Press.

- Artikkelikokoelma Spinozan pääteoksesta.

Knuuttila, Simo & Saarinen, Risto (eds.) (2010). *Theology and Early Modern Philosophy (1550-1750)*. Finnish Academy of Science and Letters, Helsinki.

- Artikkelikokoelma teologiasta varhaismodernina aikakautena.

Laerke, Mogens, Justin E. H. Smith & Eric Schliesser (toim.) (2013). *Philosophy and its History. Aims and Methods in the Study of Early Modern Philosophy*. Oxford University Press, Oxford.

- Tuore artikkelikokoelma varhaismodernin filosofian tutkimusmetodeista.

Lahtinen, Mikko (2014). "Charles-Louis de Secondat de Montesquieu", Logos-ensyklopedia <http://filosofia.fi/node/5286>

Lenz, Martin & Waldow, Anik (toim.) (2013). *Contemporary Perspectives on Early Modern Philosophy. Nature and Norms in Thought*. Springer, Dordrecht.

- Tuore artikkelikokoelma nykyfilosofian yhteyksistä varhaismoderniin filosofiaan erityisesti suhteessa ajattelun naturalismiin ja normatiivisuuteen.

Loemker, Leroy E. (1972). *Struggle for Synthesis. The Seventeenth Background of Leibniz's Synthesis of Order and Freedom*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

- Vanha, mutta edelleen huomionarvoinen yritys syntetisoida varhaismodernin filosofian mannermaiset kehityskulut.

Losonsky, Michael (2001). *Enlightment and Action From Descartes to Kant. Passionate Thought*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Yleisesitys passioista ja niiden suhteesta etiikkaan varhaismodernissa filosofiassa.

Moravia, Sergio (1986). *Il tramonto dell'illuminismo: filosofia e politica nella società francese 1770-1810*. Laterza, Roma.

- Laaja esitys ranskalaisesta valistusfilosofiasta.

Nadler, Steven M. (1989). *Arnauld and the Cartesian Philosophy of Ideas*. Manchester University Press, Manchester.

- Tutkielma Arnauldin ja Malebranchen välisestä ideoista koskevasta keskustelusta.

Nadler, Steven (toim.) (2002). *A Companion to Early Modern Philosophy*. Blackwell, Oxford.

- Pääosin yksittäisiä filosofi- ja käsittelevistä artikkeleista koostuva kokoelma.

Nadler, Steven (2010). *The Best of All Possible Worlds: A Story of Philosophers, God and Evil in the Age of Reason*. Princeton University Press, New York.

- Luettava kertomus Arnauldin, Malebranchen ja Leibnizin keskinäisistä yhteyksistä ja teodikeasta.

Newman, Lex (ed.) (2007). *The Cambridge Companion to Locke's "Essay Concerning Human Understanding"*. Cambridge University Press, Cambridge.

Nichols, Ryan & Gideon Yaffe (2014). "Thomas Reid". *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/reid/>

Niiniluoto, Ilkka (1999). "Filosofia Suomessa", teoksessa Svante Nordin, *Filosofian historia. Länsimaisen järjen seikkailut Thaleesta postmodernismiin*. Pohjoinen, Oulu, s. 491-546.

Norton, David Fate & Taylor, Jaqueline (toim.) (2008). *The Cambridge Companion to Hume*. 2nd Ed. Cambridge University Press, Cambridge.

Oppy, Graham (2016). "Ontological Arguments". *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/ontological-arguments/>

Pietarinen, Juhani (2015). *Suomalaisen filosofian vaihteita*. Aeropagus, Turku.

- Kiinnostava esseekokoelma suomalaisen filosofian historiasta ennen 1900-lukua.

Robinson, Howard (2016). "Dualism", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/dualism/>

Rorty, Richard (1980). *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton University Press, Princeton.

- Kuuluu representationalismin kritiikkiin.

Siukonen, Jyrki (2003). *Muissa maailmoissa. Maapallon ulkopuolisten olentojen kulttuurihistoriaa*. Gaudeamus, Helsinki.

- Teoksessa esitellään monia varhaismodernien tieteilijöiden ja filosofien näkemyksiä maailman ulkopuolisista olennoista.

Siukonen, Jyrki (2006). *Mies palavassa hatussa. Suomalaisen kirjallisuuden seura*, Helsinki.

- Johan Welinin vauhdikas elämäkerta.

Thiel, Udo (2011). *The Early Modern Subject. Self-Consciousness and Personal Identity from Descartes to Hume*. Oxford University Press, Oxford.

- Yleisesitys varhaismoderneista tietoisuuskäsityksistä.

Viljanen, Valtteri (2011). *Spinoza's Geometry of Power*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Merkittävä tutkimus Spinozan dynamismista.

Waither, Mary Ellen (1991). *A History of Women Philosophers, vol. III: Modern Women Philosophers 1600-1900*. Kluwer, Dordrecht.

Wilson, Catherine (2003). *Descartes's Meditations: An Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Johdanto *Mietiskelyihin*, jossa käydään kattavasti läpi vastaväitteitä.

Wilson, Margaret Dauler (1999). *Ideas and Mechanism. Essays on Early Modern Philosophy*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

- Tunnetun varhaismodernin filosofian tutkijan monipuolinen artikkelikokoelma.

Internet-lähteet

Early Modern Texts <http://www.earlymoderntexts.com/>

- Jonathan Bennettin laaja opiskelutarpeisiin suunniteltu kokoelma varhaismodernien tekstien käännöksiä; on huomattava, että alkuperäistekstejä on lyhennetty ja modernisoitu huomattavasti.

Early Modern Thought Online <http://emto.fernuni-hagen.de/emto/#>

- Alkuperäistekstejä kokoava verkkoresurssi

Leibnizian resources – Related Resources <http://www.helsinki.fi/~mroinila/related.htm>

- Varhaismodernin filosofian verkkolinkkejä koottuna

Early Modern Philosophy Calendar <http://philosophy.tamu.edu/~sdaniel/daniel-calendar.html>

- Varhaismoderniin filosofiaa liittyviä kongresseja ja tapahtumia

European Society for Early Modern Philosophy (ESEMP) <https://www.facebook.com/groups/504528313005690/>

Early Modern Philosophy Resources (Facebook) <https://www.facebook.com/pages/Early-Modern-Philosophy-Resources/1008842...>

- Varhaismodernin filosofian ajankohtaisia uutisia ja tapahtumia kokoava verkkoresurssi

Narratives in Philosophy <http://www.newnarrativesinphilosophy.net/>

- Varhaismodernin naisfilosofien näkemyksiä esittelevä verkkosivusto

Project Vox <http://projectvox.library.duke.edu/>

- Toinen varhaismoderneille naisfilosoifeille omistettu sivu

The Mod Squad <https://philosophymodsquad.wordpress.com/>

- Varhaismodernia filosofiaa käsittelevä ryhmäblogi